

Kres Leposloven in znanstveni list (Krijes Književni i naučni časopis)

Popotni spomini (Putničke uspomene)

Igo Kaš

1883.

Igo Kaš, književnik, rođen 26. lipnja 1853. u Vojniku pri Celju umro 25. siječnja 1910. u Badenu kraj Beča. Gimnaziju je završio s odličnim uspjehom. u Celju, studirao na Filozofskom fakultet u (prirodopis) u Grazu, kao poručnik sudjelovao u zauzimanju Bosne i Hercegovine i zatim neko vrijeme služio na okupiranom području i u južnoj Dalmaciji, a kasnije i kao kapetan u Badenu kod Beča. Nakon umirovljenja predavao je klasične jezike, njemački i povijest na tamošnjoj privatnoj ustanovi. Umro je od bolesti srca i bubrega. Napisao je niz memoara, putopisa i topografskih crtica iz vremena boravka u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, kao što su "Putne uspomene" iz Hercegovine (Kres, 1883.); izlet na »Bosanku« iznad Dubrovnika (LZ 1890.); »Linije iz južne Dalmacije: Ercegnovi i dolina Krivošije« (LZ, 1891.); „Uspomene iz jugoistočne Bosne iz l. 1878. (TINT, 1894) itd.

...U Dubravama nailazimo na dvije, tri kuće - Pašića-han - a kad se zarudilo istočno nebo i kad je staza počela ići prema dolje, primijetim tamo u dolini bijele kuće, vinograde, polja i vrtove: Bunsko polje. Cesta, koju su izgradili naši kranjski strijelci, o čemu svjedoči i natpis na kamenu uz cestu, polako vijuga u dolinu. Sad smo u dolini. Još tristo do četiristo koraka, i kočija se zaustavlja ispred bunskog mosta. Ovo je moje mjesto, ovdje ostajem, a poštanska kola provlače se pored straže koja stoji na mostu, preko rijeke prema Mostaru, od kojeg svijetli "grčka crkva", i nekoliko džamija daleko u dolini...

Rijeka Buna, koja na sat vremena hoda odavde, kod Blagaja izvire iz pećine, providna je poput stakla, hladna poput leda čak i po najvećim ljetnjim vrućinama. U blizini utoka u Neretvu, koja teče od Mostara, stoji nekadašnji "Konak", dvorac nekadašnjeg hercegovačke paše. Tri zgrade, opasane zidinama uz rijeku, a nedaleko od njih džamija s kućicom - bile su sjedište nekada bogatog bega, a u tim zgradama, koje je turska vlada oduzela begu, sada su bili smješteni austrijski vojnici.

Prekrasne, plodne masline stoje oko Konaka. Pokraj njega, uz rijeku nalazi se mlin čiji je veliki kkotač izbacivao vodu za banju i navodnjavanje vrtova. U ovom mlinu sada živi stari Turčin, po imenu Hasan, koji čuva mlin i banju i kuha najbolju kafu u tom kraju... Paša je uradio dosta dobra za svoju okolinu, zasadio je masline, vinograde, čak je htio uvesti uzgoj svilene bube, a čak i sada možete naći stabla murve na poljima prema Hodbini; nažalost, Turcima se činio ili previše samovoljan ili previše moćan ili prebogat; jednog dana, došla je vojska od Nevesinja, izvukla pašu iz Konaka, te ga je iza mosta, na otvorenom polju, skratila za glavu...

Okolina Bune (ušće Bune u Neretvu ima apsolutnu visinu od 24 metra) čini mi se najplodnijom. Vino, ulje, smokve, sočne, slatke bundeve, sve povrće, kukuruz, žito, proso, sve, sve je dobro. Rijeka Buna je puna najljepših pastrmki i najdebljih jegulja. Polja, vinogradi, pa čak i pješčana brda, obrasla mirisnim biljkama, živa su od čitavih jata jarebica, pećinskih jastrebova, zečeva, divljači uopšte!

Na malom brdu iznad Bune, od Konaka k istoku, između vinograda, vrtova, među zelenim smokvama i maslinama nalaze se pojedina turska imanja. Prema jugoistoku, uz potoke Bunicu i Bišinu, na otvorenom polju i na njivama su grobovi, prekriveni velikim pločama, kakvih ima i u Bosni uz staru stazu od Goražda do Prače i po cijeloj Hercegovini. Negdje je u kamen urezan handžar, negdje mač, a neke ploče su prazne. U nekom polju, sam našao nadgrobni kamen, na kojem je urezan (*en haut* relief - duboki, visoki reljef) prikaz dvoje djece i jedne žene, bez natpisa. - Čudno je kako je bilo moguće donijeti tako divovsko kamenje na groblje! Sadašnji mještani su mi rekli, da je ovo "cincarsko groblje"! - Oni su svakako, iz davnih prošlih vremena, i ako se zbog velikog njemačkog mača mogu zakleti, možda ovdje leže križari. Groblje datira iz rimskog doba, jer je pored njega vodio rimski put, što se najbolje vidi po potoku, gdje je prelazio (sada srušeni) most preko Bunice i prolazio do Blagaja i nevesinjske visoravni.

Sjeverno od sela Bune, vide se krovovi "mostarskog grada", a istočno od njega ogromna planina Velež, još uvijek prekrivena snijegom. Taj snijeg se ljeti tovari u debele vreće i nosi do mora.

Naši momci, Kranjci, su voljeli pjevati o "mostarskom gradu"; sjećam se pjesme koja se čula svake večeri, ali ne sjećam je se čitave:

"Gazdarice, gazdarice, gdje si sinoć bila
Joj-ja, gazdarice, gdje si sinoć bila?
Bila sam ja, bila sam ja u mostarskom gradu,
Joj-ja, bila sam ja u mostarskom gradu."

I dalje je se pita u pjesmi, šta je radila u Mostaru - bila je kod "mostarskog bega" - ali sam rijetko čuo kraj, jer su prije kraja svi bili umorni.

Zrak okoline Bune je vrlo zdrav i čist, možda zato što ima toliko tekućih voda! - Vrućina je neopisiva (45 stepeni). U podne je zapuhao vruć vjetar i tek navečer je njegov dah popustio. Nije padala kiša, i sva trava je se osušila, a potok Bišina je presušio. Samo tamo, gdje se voda provela do polja i vrtova, tu je blago bogato rodilo! Vinogradima i smokvama suša ne odgovara, ali im nije puno naškodila; dok su masline dobro podnijele. - Pa ipak, na Buni se nije moglo kupati; jer je rijeka, i po ovoj vrućini, bila ledeno hladna!

Ljudi oko nas su vrlo veseli i miroljubivi, pa su nam donijeli svakakve stvari na prodaju. Najviše me veselilo, kad bi došli kod našeg liječnika, pa mu za plaću davali duhan, piletinu, jaja, smokve, ribu, pečenje (nismo ih jeli), tikve, bundeve ili samo lijepa obećanja!...

Odjeća im je od nebojenih krpa i platna. Žene se nose (osim turskih), skoro kao u Hrvatskoj, samo da još imaju, uske do koljena nošene - hlače!

Sredinom avgusta, preselio sam se u Blagaj, malo tursko selo (na sat hoda od Bune), koje, međutim, ima u svojoj jedinoj ulici - bazar, gdje muški stanovnici po cijele dane sjede na "bazaru", tj. lijenčare!

Blizu Blagaja je, kao što sam spomenuo, izvor rijeke Bune! "Rijeke"? Naravno da je "rijeka", jer Buna, tu u koljevci nije dijete, već teče iz pećine u punoj svojoj snazi i moći. Vjeruje se da ističe sa nevesinjskog polja. Ovo je poznato mjesto. Strma, gotovo nadvijena sjajna litica, uzdiže se blizu 200 metara visoko, poput divovskog zida. I u ovoj strašnoj litici urezana je divovska pećina, iz koje izbija čista i ledena - Buna. Hiljade divljih golubova i pećinskih lastavica gnijezde se u pećinama iznad izvora, a nježni dah ti hladno prolazi preko čela. Ispred pećine, kao na straži - zapravo zbog hladnog zraka ljeti - nalaze se turske kuće, i lijepo izgrađena ali pogorjela mala džamija i - mrtvačnica, gdje dva turska "sveta" leže na odru od šest dasaka, dva "sveta trupla", od kojih jedno mjeri više od sedam stopa. Ovdje se vidi puno starinskog oružja, handžara, mačeva i teških bojnih topuza. Jednog takvog nisam mogao podići objema rukama!

Jednom sam na čamcu htio pregledati prostranu pećinu. Svi od kojih sam tražio čamac, obećavali su da će mi ga "donijeti", ali uvijek sam puzao po tim turskim kućama uzalud; čamca nije bilo niotkuda, sigurno su ih bili sakrili, jer sam ih ja već prije video. I slušajte! Kad sam se umorio od čekanja i obećanja i kad sam zaprijetio da ću dati svojim vojnicima da dovuku čamac, počeli su me moliti da to ne radim: „Nemoj, brate! Ti bi sveci u duboko povukli vas i lađu! "

Tada sam odustao od pomisli da pogledam Buninu kolijevku - i prošle godine sam saznao da su u njoj skrivali veliki broj oružja, ne da bi se borili, već samo da bi ga zadržali, jer su Blagajci uvijek bili mirni, a čak su i Austrijance dočekali radosna srca!...

Iznad visoke litice nalaze se ruševine starog "Šćepanovog grada", koji je sagradio neki kralj Šćepan ili Stjepan, kralj Rame, iznad staze koja kroz planinski tjesnac vodi do Nevesinja.

20. avgusta morao sam se iz Blagaja preseliti u Mostar, u "mostarski grad". Tog sam dana sjeo na konja i s ozbiljnim mislima jahao rubom polja. Mostarsko polje, koje se od Bune do Mostara i gradskog okruga, diže se s 24 na 72 metra nadmorske visine, omeđeno je strmim, preko 200 metara visokim stijenama, koje se spuštaju u ravnicu, koju su izdubile vode što se spuštaju sa visine. Zato jer su sve visoravni, poput spomenute Dubravske, Podveleške i Mostarskog blata - iznad 260 metara nadmorske visine. Cijela dolina Neretve, je stvorena od nje i njenih pritoka.

Po noći sam stigao u Mostar, gdje sam se na desnoj obali Neretve, kod franjevac nastanio.

Mostar, koji ima blizu 16 000 stanovnika, stoji na obje obale Neretve, u tjesnacu između Podveležja i Huma, toliko izdužen da trebate pješaćiti od jugoistoka prema sjeveru dobrih pola sata! Desnu i lijevu obalu povezuje suri "mostarski most", jedina "ćuprija" preko Neretve od mora do Jablanice. U jednom luku, od 28 metara, se pruža preko duboke rijeke, na visini 25 do 30 metara. Na svakom kraju mosta stoji visoki stražarski toranj. Za turske vladavine, jer ga je voda na jednoj strani oštetila, je podzidan, a godina pokazuje (ako se dobro sjećam, jer sam izgubio zapisnik) na drugu polovinu sedamnaestog vijeka. U gradu se nalazi mnogo džamija (jedna od njih je nekada bila hrišćanska crkva, što se može poznati po pravougaonom tornju), jedna grčka i jedna katolička crkva, a kod zadnjih ima i franjevački samostan. U glavnoj i drugim većim ulicama postoje "bazari" - ovdje svi kupuju! - Možete dobiti i povrće, voće, hljeb i pečenu "prčevinu i janjetinu"... O evropskim, odnosno o austrijskim krčmama itd., nema govora.

Mostarski Konak, koji stoji u blizini grčke crkve, mala je tvrđavica sa 6 topova, a u zgradama su službenici. U staji sam pronašao divovsko oružje, (austrijski) carski top s njemačkim i turskim natpisom. Njemački natpis glasi kako slijedi:

*Ich bin der han
ein wackher man
der krahen khan
daz thurn und mavren
zu poden gahn.*

- Odakle su Turci dovukli ovaj top? -

Na desnoj obali Neretve, odmah ispod grada, ulijeva se potok Radobolja. Ako putujete ovim potokom na zapad, pola sata hoda od grada, naletjet ćete na prekrasne vinograde koji se protežu po ugodnim brežuljcima između Radobolje, Neretve, Mikuljače i Raške gore! U taj kraj sam najradije išao, jer me je najviše podsjećao na dom...

Prema sjeveru, put s lijeve obale, uz Neretvu, vodi prema Konjicu pa do Sarajeva. Tu se nalaze one divovske, snježne planine, gdje su se ustaše najjače opirale: Prenj, Lipeta, Glavaticaplanina s nepristupačnim liticama i strašnim ponorima. Ovdje medvjed i vuk imaju svoj brlog, ovdje ris i divlja mačka love, ovdje živi divlji jarac itd. Ovdje se gnijezde orlovi i ovo je najpovoljniji dom za pljačkaše i razbojnike, kao i za ustaše.

Na istočnoj strani Mostara, uska ("kozja") staza (suhi potok) vodi do Podveležja, gdje je izgrađena mala tvrđavica. Živio sam u njoj, kad su se iz Nevesinja čule razne čudne vijesti. Podveleška ravnica je gola, samo tu i tamo stoji zapušteni grm, a velika stada ovaca pasu među oštrim stijenama. Ali su je nekad prekrivale moćne šikare, to se može vidjeti po medenjačama¹, koje zbog ljetnih vrućina ne mogu narasti. Ruka mu se osušila do posljednjih unuka, ko je tako opustošio ovaj bogati planinski lanac! Tamo, ispod moćnog Veleža, pa na Prenj, do kojeg nije mogla doći ljudska noga, tamo se vide tamnozeleno šume, a srce se istopi, kad sa njih okrenete pogled na pustu okolinu.

S Podveležja sam vidio veliku vodenu visoravan iza Huma i imao sam sreću da pažljivo pogledam "Mostarsko blato", koje je na ravnici kod Međina, na 241 metar nadmorske visine, dugo osam kilometara i široko jedan do jedan i pol kilometar, neprestano obrastlo šikarom i trskom. Ispod brda, izljev jezera istječe iz pećine - potok Jasenica, koji uljepšava i natapa desnu polovicu mostarskog polja. Na izvoru Jasenice između njemačkog brda (zašto brdo nazivaju "njemačko", nisam uspio saznati) i Huma leže najplodniji vinogradi; no kako je voda stajala na njima sve do mjeseca maja, ove su godine vinove loze cvjetale većim dijelom tek u junu; - je li nešto sazrelo ili nije, ne znam.

Stanovnici Mostara su uglavnom muhamedanci i "grci", malo je katolika, još je manje ("španjolskih") jevreja.

Odjeća im je ista. Opanke u gradu ćete rijetko vidjeti, jer nose "cipele". Široke hlače, koje pri koljenima idu uz tijelo i usko uz nogu završavaju, košulja širokih rukava i šareni prsluk, često ukrašen srebrom i zlatom. Muhamedanci obično nose bijelu ili šarenu haljinu. Žene imaju raznobojne, vrlo široke hlače vezane iznad pete, košulju i prsluk, a na glavi fes ili crnogorsku kapu ili ukras s bijelim velom.

Stanovnici žive od poljoprivrednih proizvoda. Mnogo se jede kukuruz, tikve svih vrsta (uključujući one koje se koriste kao čuture), bundeve, kupus, malo krompira - puno voća i grožđa!

Općenito, zemlja je siromašna jer je uglavnom stjenovita. Da li je moguće proizvesti više, kako bi se više pomoglo njenim stanovnicima? Mislim da može; ali Hercegovac kaže da ne može. Već je čuo od svog djeda: "Hercegovina je krševita", i to s tugom kaže, ali ne misli da se može obrađivati mnogo više nego prije. Spominjem samo Mostarsko polje: koliko tamo leži neiskorištene zemlje! U ovom dijelu rastu samo "bijeli glog" i "babin zub", pa čak i ovce i koze ne pronalaze pašu, a opet tamo gdje voda dopire sve postaje zeleno i obilno! Kad bismo dostavili vodu na sva mjesta, kao što se može vidjeti negdje uz Radobolju, Jasenicu, u blizini Bune, mogli bismo imati najljepša polja i vrtove! Vlada mora voditi računa o tome, a posebno za sadnju šuma tamo gdje su sada goleti. Čak se i s vinogradima, puno toga se može poboljšati i prava je šteta što se čini tako malo za to; jer je hercegovačko vino, posebno od Radobolje, najbolje što sam probao u Dalmaciji i Hercegovini, gotovo poput skupog bordoškog vina! Možda se primi toga, splitsko

---

¹ Vrsta gljiva – op. prev.

društvo za vinogradarstvo, "*Societe enologica di Spalato*", ako se možda ne boji previše, vrlo štetne konkurencije za njega!

Potrebna su mnoga, mnoga poboljšanja u Hercegovini kako bi zemlja mogla živjeti sa svojom djecom.

Bilo je to 15. septembra. Jesenja kiša natopila je zemlju i trava je nikla posvuda, a cvjetalo je proljetno cvijeće. Planine su postale zelene i osjećao sam se kao da sam na proljetnom mjestu, čak i voćke su cvjetale na sve strane. Samo su me Prenj i Glavatica sumorno gledali i klimali svojim bijelim, snježnim glavama. Poslijepodne toga dana sunce nas je tako nježno obasjalo, pa sam odjahao uz Radobolju, kao i gotovo svaki drugi dan, do vinograda. Tamo sam zastao s nekim katolikom, sišao s konja i okrijepio se čašom crnog vina ispred vrata. I pripovjedaao sam mu o našoj zemlji, o našim gradovima, o našim vinogradima - ali kad je sunce zašlo iza planine, otišao sam kući, gde su me već svuda tražili; jer sam iznenada dobio naredbu da moram sutradan napustiti Mostar i otići kao "podstanar" ... Zgrabim svoje stvari i oprostim se od franjevaca, od grada i u sedam sati, sutradan, stiže kočija koja odlazi iz Hercegovine.

Užasno je bjesnila bura, koja se probudila rano jutros i mislio sam da će nas, zajedno s kolima, baciti u Neretvu. U Buni uzimam pisma iz prekrasnog mjesta, iz malog vrta u kojem sam, usprkos mnogim poteškoćama, uzgajao cvijeće i heljdu! Preko mosta prema Dubravama. Ispred Pašića-hana osvrnuo sam se i posljednji put pogledao Bunu, Blagaj, gdje mi klima glavom u znak pozdrava Šćepanov grad, Mostar, nad kojim se Velež nadvija sa snježnom maglom - a u podne sam se odmarao u Domanovićima.